

НАЛИЧИЕ И ЗАЕТОСТ НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ ЗЕМИ

Никола Вълчев

Икономически институт, Българска академия на науките, София

Резюме

Докладът проследява състоянието, заетостта и използването на земеделските земи на Р България в условията на един десетгодишен период. Вниманието е насочено към промените в тяхната структура и трансформация в земи за неземеделски цели. Излагат се проблемите, свързани със собствеността и стопанисването на земите в духа на устойчивото развитие на селското стопанство.

Ключови думи: земеделски земи, земеползване, устойчиво развитие на селското стопанство

Key words: agricultural land, land use, sustainable development of agriculture

Заетостта на земеделските земи има решаващо значение за тяхната доходност и за доходността на дейностите, осъществявани в отрасъл „Селско стопанство“. За заетостта на земеделските земи и за тенденциите в нейното изменение по години може да се съди от данните на Българската Анкета за Наблюдения на Селскостопанската и Икономическата Конюнктура (БАНСИК) [1].

Тази анкета през 2008 г. се провежда за единадесети път и се основава на независимата и обективна техника на извадковите анкети на части от територията на страната, с помощта на които се получават ежегодни данни за промените в заетостта и използването на територията в периода след 1998 г. Анкетата е съставна част от европейското интегриране на Р България в областта на статистиката. Тя е основно насочена към селското стопанство и земеделските земи, но част от нейните данни позволяват да се проследят и промените в околната среда и териториално-селищното устройство.

Анкетата отразява промените в структурата на земеделските земи и редуването на земеделските култури върху отделните поземлени участъци – индикатори, имащи решаващо значение за заетостта и използването на земеделските земи. Самата анкета се провежда от специалисти на Министерство на земеделието и областните дирекции „Земеделие и гори“, с което се тушират субективните мнения на поземлените собственици и ползватели на земеделските земи и се гарантира обективността на събраната информация за страната като цяло, както и за 6-те района за планиране.

Набирането и обработката на информацията се основава на категории, понятия и дефиниции, съгласно Решение на Европейската ко-

мисия № 891651/ЕИО и в съгласие с практиката на възприемане на европейската нормативно-правна база в областта на структурирането на поземлените ресурси, тяхното обособяване и използване [1].

Тази нормативно-правна уредба се възприема и в Р България от началото на 1998 г. По-съществените различия в нея, в сравнение с използваната в страната до началото на 1998 г. могат да се сведат до следните:

Първо. Обработваемата земя е земеделската земя, която ежегодно участва в сеитбооборота – площите, върху които се отглеждат едногодишни култури, както и оранжерийните площи, площите, заети с ягоди, изкуствени ливади (люцерна, детелина, райграс), хмел, маслодайна роза, лавандула, угарите и площите за производство на семена и посадъчен материал.

Второ. Използвана земеделска площ (ИЗП), която включва обработваемата земя, трайните насаждения, постоянно затревените площи, семейните градини и оранжерийните площи.

Трето. Угарите са обработваеми земи, които в годините на наблюдение не се реколтират. Тези площи могат да останат в тази категория не повече от две години, след което се превърлят в категорията „Необработвана селскостопанска земя“ или в „Естествени ливади“, ако се косят или ползват за паша на животните.

Четвърто. Постоянно затревените площи, които включват ливадите, високопланинските пасища, затревените повърхности със слаб продуктивен потенциал и ливадите, върху които едновременно се отглеждат и различни овощни видове.

Пето. Семейни градини са площите, които се използват за отглеждането на земеделски култури, продуктите, на които не са предназнача-

чени за пазара, а само за потребностите на земеделските стопани и техните домакинства.

Шесто. Необработвани земи са земите, които не са включени в сеитбооборота и от които не е добивана земеделска продукция повече от две години. Това са земи, годни за земеделски цели и могат да се включат в експлоатация, което е и причината те да се включват в площите със селскостопанско предназначение.

Седмо. Площите със селскостопанско предназначение (ПССП) включват използваната земеделска площ (ИЗП) и необработваните земи.

Набраната информация за единадесетте години от провеждането на анкета, позволява задълбочен анализ и надеждни изводи за заетостта и използването на земеделските земи за целия период от 1998 до 2008 година. В обобщен вид резултатите от ежегодната анкета за заетостта и използването на земеделските земи за периода 1998-2008 г. показват, че Р България разполага през 1998 г. с 5923603 ха земи със селскостопанско предназначение, което може да се определи като едно добро разпределение на поземлените ресурси на страната – 53,36% от общия им размер. Останалата част от поземлените ресурси на страната – горите, естествените зони (езера, реки, скали и др.) и терените с променен релеф (застроени, промишлени и други зони) имат относителни дялове както следва – 33,40%, 6,50% и 6,70% (пресметнато по данни на БАНСИК 2002) [1].

Основният проблем при земите със селскостопанско предназначение е изключително високият темп на съкращаване на техния размер. За изследвания период това намаление е в размер на 27540 ха, или 275400 дка годишно. Това е резултатът от интензивната смяна на функционалното предназначение на земеделските земи, предимно за сметка на обработваемата земя и използваната земеделска площ. За периода 1964-1989 от обработваемия фонд са отпаднали 2270000 дка, или средногодишно по 90800 дка и това се е считало за прекалено много [2]. Основните причини за това са разширяването на населените места, на промишлените, защитените и курортните зони, инфраструктурното строителство и процесите на ерозия. Единственият начин да се противодейства на тази негативна тенденция е да се приспособяват нови поземлени ресурси за земеделски цели чрез отводняване или други скъпо струващи противоерозионни земеустройствени начинания. Тези възможности са ограничени, а и

новоусвоените земи са с ниска продуктивност, което налага безкомпромисна и устойчива политика за опазване на земите със селскостопанско предназначение.

Обработваемата земя разполага своя относителен дял от общия размер на площите със селскостопанско предназначение в рамките от 57,26 до 54,22%, като по-рязкото намаление е характерно за последните четири години на изследвания период, когато този дял през 2007 г. спада и до 53,96%.

Още по-изразителна е тенденцията на намаление на използваната земеделска площ - от почти 96% от земите със селскостопанско предназначение в началото на изследвания период, до почти 90% в края на периода, което означава намаление с 544264 дка годишно за целия период. Това намаление е за сметка на намалението на размера на обработваемата земя и увеличението на размера на необработваните земи. Данните показват, че средногодишното намаление на обработваемата земя е с 329454 дка годишно, а нарастването на необработваните земи е с 268 867 дка годишно за целия изследван период. Сериозно внимание заслужава обаче обстоятелството, че в периода до края на 2007 г. средно годишното намаление на земите със селскостопанско предназначение, на използваните земеделски площи и обработваемата земя е значително по-голямо. Същото се отнася и за нарастването на размера на необработваните земи. Тази неочаквана и крайно благоприятна промяна в периода след 2007 г. се дължи на членството в ЕС и на директните плащания за площ. На фона на очертаващата се световна енергийна и продоволствена криза, и пренасочването на земеделските земи за отглеждането на енергийни култури, и производството на биогорива, разхищението на този ограничен и невъзпроизводим поземлен ресурс е икономически и социално неоправдано, и застрашаващо продоволствената сигурност на страната.

Тази неблагоприятна най-обща картина на структурирането на земите със селскостопанско предназначение се допълва и с по-конкретни обстоятелства, показващи заетостта на земеделските земи. Площите на зърнените култури показват един устойчив средногодишен спад за целия анализиран период. Относителният им дял от използваната земеделска площ намалява с 10-11%. Причините за това на първо място се крият в съкращаването на площите на пшеницата, ечемика и най-вече на царевицата. От-

дръпването на производителите от тази важна за българското земеделие култура се дължи на ниските добиви от дка и ниската ѝ рентабилност, поради отглеждането ѝ практически без напояване, което води до свиване на производството.

Макар и неравномерно по години площите на слънчогледа, като основна маслодайна култура, нарастват основно за сметка на зърнените култури. С 4% нарастват постоянно затревените площи, а площите на фуражните култури остават без промени, докато площите на зеленчуците, на индустриалните немаслодайни култури и на трайните насаждения устойчиво намаляват.

Особено значение за заетостта и използването на земеделските земи имат семейните градини, угарите и необработваните земи. Семейните градини, като площи, на които се отглеждат продукти предимно за земеделските домакинства, в хода на приключващата поземлена реформа и разгръщащи се пазарни отношения свиват своя относителен дял, и от размера на използваната земеделска площ – от 2,50% до 0,50%, и от размера на земите със селскостопанско предназначение – от 2,39% до 0,46%. Площите от семейните градини през изследвания период се прехвърлят основно към обработваемата земя. Към нея се прехвърлят частично и площи от трайните насаждения.

Угарите, според дадената вече за тях дефиниция са категория, придобила съществено значение за заетостта на земеделските земи в хода на поземлената реформа и най-вече след нейното приключване. Техният относителен дял нараства и по отношение на земите със селскостопанско предназначение от 2,16% до 7,64% през 2006 г. и по отношение на използваната земеделска площ – от 2,27% до 8,41% през същата година. Зад тези проценти в края на изследвания период стоят почти четири и половина милиона дка земеделски земи, независимо от тяхното намаление през последните две години. Основната им част се формира от оставените като угари площи на пшеницата, слънчогледа и царевицата от предходната година. Около 39,3% от площите с пшеница през 2002 г. например, са оставени като угари за 2003 година [1].

Необработваните земи, според дефиницията възприета в ЕС са площи, които не са включвани в сеитбообръщение и не са реколтирани повече от две години. За целия период от 1998 до 2008 г. площта на тези земи устой-

чиво нараства, за да достигне през 2007 г. до 5 501 600 дка, или 9,71% от общия размер на земите със земеделско предназначение. Наред с устойчивото нарастване на площта на тези земи, тя през повечето години си остава в рамките на 4,5 – 5 млн. дка. Увеличението на размера на необработваните земи се дължи преди всичко на изоставянето на значителни площи трайни насаждения, най-вече лозови, както и на обработваеми земи, на семейни градини и на постоянно затревени площи [1].

За условията на съвременното земеделие угари в размер на 291751 ха и необработвани земи в размер на 550116 ха или общо 14,86% през 2007 г. и 16,74% от земите със селскостопанско предназначение за 2006 г. показва твърде ниска заетост на земеделските земи и недопроизводството на селскостопанска продукция за стотици милиони левове.

Прегледът на заетостта и използването на земеделските земи по райони за планиране очертава две доста различни картини – една до 2007 г. и друга – през 2008 г. Първата показва, че използваната земеделска площ е съсредоточена основно в Североизточен, Южен централен и Северен централен райони, на които се пада повече от 60% от използваната земеделска площ. На същите райони се падат и повече от 70% от обработваемата земя в страната. Над 70% от зърнените култури са съсредоточени в същите три района като е на лице тенденция на нарастване на този дял през последните години. На фона на тази картина особено ясно се очертава недостатъчната заетост на Северозападния район със зърнени култури, поради високия дял на необработваните земи – 18-20% и на угарите – 15-20% от общия им размер в страната, наложен от пазарни и реформени причини.

Почти по същия начин са разпределени и площите заети от маслодайни култури, делът на които се движи в рамките на 74-75% от общата им площ в страната. И тук се открояват ограничените площи, заети с тези култури в Северозападния и Югоизточния райони, където условията са подходящи за тяхното отглеждане. И в тези райони икономически и пазарни причини налагат изключването от стопански оборот на значителни площи плодородни земеделски земи, представляващи 12-14% средногодишно от общия размер на същите в страната. При това дори е налице тенденция на нарастване на този размер, независимо от настъпилото

съживяване на конюнктурата около приемането на страната в ЕС.

Подчертаното свиване на площите заети от зърнени и маслодайни култури в тези два района, не е продиктувано от нарасналите площи на друга група култури, или пък да е компенсирано със затревени площи или трайни насаждения, също подходящи за Северозападния и Югозападния райони за планиране. То се дължи на свиване на производството поради намаляване на производителите. Демографският срив в тези райони е по-изразен.

Данните за 2008 г. показват една различна картина, но тя е едногодишна и по-малко достоверна. Трудно е да се оцени доколко промените са трайни и продукт на членството в ЕС, и в каква степен отчитат само конюнктурата около приемането на Р България в ЕС. Различията са в рязко увеличаване дял на площите на зърнените култури в Северозападния район около два пъти и в Югоизточния с около 50%. Същото се отнася за маслодайните култури, техническите немаслодайни култури, зеленчуците и фуражните култури. Нарастването на площите за изброените групи култури води до аналогични промени, видни от данните за 2008 г., в относителния дял на обработваемата земя в двата района и в дела на използваната земеделска площ – съответно двукратно и около 50%. Очевидно е положителното влияние на членството в ЕС и очакваните директни плащания за възстановяването на аграрния потенциал на тези два региона, с най-сериозни отрицателни последици от обществено-икономическите промени.

Разпределението на необработваните земи и угарите се вижда още по-детайлно от данните по области. Първото, което се вижда е, че необработваните земи за периода 2002-2007 г. нарастват устойчиво и с близо 17%. Угарите запазват своя висок размер макар и различен по години. Най-голям при необработваните земи е относителният дял на Видинска област – 10-12% годишно и на Хасковска област – 13-14% годишно. Високи стойности необработваните земи имат и в област Монтана и отчасти в област Враца, което се отразява и на целия Северозападен район. Тази картина се запазва при занижени стойности и през 2008 г. За разлика от необработваните земи угарите имат значителни относителни дялове в областите Пловдив, Бургас, Плевен, Варна, Видин и Враца, което не може да се обясни с потребностите на сеитбооборота. Основната причина може да се

търси в усилената трансформация на земеделските земи в земи за неземеделски цели и значителната разлика в цените на земите за земеделски и неземеделски цели.

Резултатите от анализа на динамиката в размера и структурата на земеделските земи позволява няколко съществени извода:

Първо. С изключително високи темпове намаляват площите със селскостопанско предназначение, използваните земеделски площи и обработваемите земи поради безогледната трансформация на земеделските земи в земи с друго предназначение.

Второ. Заетостта на земеделските земи се снижава поради устойчиво влияние на икономически, пазарни и реформени причини, включително и на причини от демографски характер, особено интензивни в отделни региони на страната.

Трето. Снижената заетост на земеделските земи ограничава продуктивността и рентабилността на отрасъла като цяло, като увеличава размера и относителния дял на угарите и необработваните земи.

Четвърто. Съвместното влияние на изброените обстоятелства формират заетост на земеделските земи, която не отговаря на природните дадености на страната и на превръщането им в устойчиви конкурентни предимства, на основата на диверсификацията на земеделското производство.

Пето. Високите темпове на намаление на земите със селскостопанско предназначение налага безкомпромисна и последователна политика за тяхното опазване.

Шесто. Членството на Р България в ЕС и най-вече директните плащания на площ рязко забавят тази неблагоприятна тенденция – увеличават обработваемата земя и използваната земеделска площ, като едновременно с това намаляват площите на угарите и необработваните земи.

Литература

1. БАНСИК Окончателни резултати за заетостта и използването на територията на България 2002-2007 г.; БАНСИК 2002. Окончателни резултати за заетостта и използването на територията на България през 2002 г. , стр. 14, 26, 27, 28. МЗГ, Агрозистатистика; БАНСИК 2003 за заетостта и използването на територията на България през 2003 г.; БАНСИК 2006 за заетостта и използването на територията на България през 2006 г., МЗГ, София

2. Янакиева, И. *Екологично състояние и използване на поземлените ресурси на България*, сп. Икономика и управление на селското стопанство, 2003, бр. 2, стр. 42, по информация от Еко цифри и факти, Почвените ресурси в България, 1989 г., Комитет по опазване на природната среда, София-прес
3. Вълчев, Н., Петков, Л. *Инвестициите в българското земеделие*, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, С., 2006, с. 175

AGRICULTURAL LAND IN BULGARIA – AVAILABILITY AND LANDUSE

Nikola Vulchev

Institute of Economics, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria

Abstract

The paper outlines the condition and use of agricultural lands in Bulgarian during a ten-year period. The focus is on the changes in the structure of land use and the transformation into land for non-agricultural purposes. Issues concerning the land ownership and management are outlined in the light of the sustainable development of agriculture.